

УДК 81'36

ВПЛИВ ГРАМАТИЧНИХ ОЗНАК ТА КОНТЕКСТУ НА ЗНАЧЕННЯ МОВНИХ ОДИНИЦЬ У СТРУКТУРІ ФУНКЦІЙНО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ

Голоцукова Ю. О.

Донецький національний університет, м. Донецьк

У статті розглянуто структуру напівпериферійної зони функційно-семантичного поля результативності, встановлено зв'язок результатива з граматичними характеристиками мовних одиниць і контекстом.

Ключові слова: пасив, результатив, статив, функційно-семантичне поле результативності, перфектив, імперфектив.

Постановка проблеми. У мовознавстві кінця ХХ – початку ХХІ століття помітне місце посідають дослідження, присвячені результативним дієслівним конструкціям. Питаннями аналізу та класифікації результативних конструкцій у різних аспектах займалися такі лінгвісти, як І. Р. Вихованець, О. В. Бондарко, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, Ю. П. Князев, Ю. С. Маслов, В. П. Недялков, В. О. Плунгян, Г. Г. Сильницький, О. О. Холодович, С. Є. Яхонтов та ін. Однак існують питання, пошуки вирішення яких загалом залишилися поза межами зацікавлення цих авторів. Одним з таких питань є встановлення зв'язку між результативом, з одного боку, та граматичними ознаками й контекстом – з іншого. Отже, проблема категорії результатива, незважаючи на тривалу історію її вивчення, залишається однією з дискусійних. Саме цим зумовлюється **актуальність** пропонованого дослідження.

Мета статті – аналіз впливу контексту і граматичних характеристик на семантику результативності мовних одиниць.

Основні **завдання** полягають в аналізі одиниць мовних ярусів як репрезентантів функційно-семантичного поля результативності, встановленні зв'язку граматичних характеристик мовних одиниць та контексту зі значенням результативності.

Терміном «результатив» називаємо предикативну форму, виражену пасивними дієприкметниками та акціональними предикативними формами на *-но*, *-то* від граничних і неграничних перфективів та імперфективів, яка позначає стан предмета, що передбачає попередню дію. Мовні засоби, що передають значення результативності, репрезентують функційно-семантичне поле результативності. Для вираження значення результативності мовець послуговується засобами різних мовних ярусів: лексичного, словотвірного, морфологічного, синтаксичного та фразеологічного.

Досліджувана напівпериферійна зона функційно-семантичного поля результативності виявлювана **контекстуально зумовленими, нефактуальними та потенційними результативами**.

Контекстуально зумовленими результативами називаємо лексеми, виражені пасивними дієприкметниками та акціональними предикативними формами на *-но*, -

то від граничних і неграничних перфективів, що залежно від контексту можуть набувати результативного, пасивного чи стативного значення.

Про результативне / пасивне значення лексеми свідчать показники тривалості. До таких належать репрезентанти зразка *довго, все ще, півгодини, цілий день* тощо, які визначають тривалість результативного стану: *Обличчя його **все ще** було забинтоване; **замотана** в бинти рука висіла на перев'язі* (Л. Смілянський) – *все ще замотана* = перебуває у замотаному стані, отже, *замотана* – результатив. Ознака, яку виражає результатив, є стійкою, тривалою. У реченні такий результатив виконує функцію присудка, тобто постає аналітичним дієсловом. Показники тривалості інших типів можуть окреслювати час самої дії. Це свідчить про пасивне значення лексеми: *За **хвилину** надбігла Марійка, так **замотана** здоровою хусткою, що самий острій червоний носик визирав на світ божий* (М. Коцюбинський) – *за хвилину замотана* – за хвилину виконала дію = замотала, отже, *замотана* – пасив тощо.

У сполученнях зі вказівкою на час ознакою результатива постає обмеженість результативного стану часовим планом допоміжного дієслова. Минуле результатива у сполученні з такими показниками: *ще вчора, тільки-но, щойно, у той час* тощо передбачає, що наразі цей стан уже завершився. Минуле пасива позначає відсутність цього стану дотепер та його настання. Порівняймо: – *Може, Іон уже і підвищення мав, адже писав **ще торік**, що на сержанта **був представлений**..* (М. Чабанівський). Конструкцію «*ще торік був представлений*» за результативного значення тлумачимо, як «торік був представлений і тільки-но з причини підвищення чи його скасування перестав бути представленим», за пасивного – «раніше не був представлений, і тільки торік його представили на підвищення».

Конструкції зі вказівкою на певний момент сумісні і з пасивним значенням, і з результативним, але смисл таких сполучень різний. У першому випадку виражається момент завершення дії (пасивне значення); у другому – те, що у вказаний момент стан уже мав місце, виникнувши колись раніше (результативне значення). Наприклад: *У **1141 році**, коли Галицьке князівство **було сформоване**, більша частина Підкарпаття **була приєднана** до його володінь* [12, с. 25]. За пасивного розуміння конструкції *було сформоване* можна витлумачити, що Галицьке князівство сформували саме у 1141 році, за результативного, що формування могло початися раніше, триваючи й у 1141 році; конструкція *була приєднана* має лише пасивне значення.

Вказівка на час для теперішнього результатива можлива лише для вираження повторюваної ознаки, хронологічної цикловості: *Школярські парти **позбивано тепер** гвіздками й клинцями* (Б. Грінченко) – об'єкт стану (школярські парти) наділений повторюваною ознакою; *Плетуть казок, а втім – **тепер** так дійсність **переплетена** з казкою, так попередила її, що всякого сподіватись можна..* (Дніпрова Чайка) – цикловість стану тощо; коли суб'єкт стану, результату повторюваної дії, є множинним: *Артисти всі **уже заgrimовані*** (А. Головка) тощо. Для пасива таких обмежень немає: *Він ледве стримував, себе від злості за те, що пришепелуватий Кукса своїм, дурним пострілом так несподівано зірвав усю операцію. **Тепер** всі карти **переплутано*** (В. Кучер) – однопланова, неповторювана дія (*тепер переплутано* = *тепер переплутали*) тощо.

На значення результативності / пасивності лексичної одиниці впливає також характер її зв'язку з описуваними подіями. Лексема у пасивному значенні безпосередньо зумовлює подальший розвиток подій, постає їхнім прямим антецедентом: *Щойно **ошукані** Хомою і тому особливо люті артилеристи з батогами накинулися на його коней* (О. Гончар) – ошукав (антецедент) → накинулися (консеквент), отже, *ошукані* – пасив; *Обидва вони **були примічені** королем і тому підкреслено грузько сиділи в стильних кріселках* (П. Панч) – примітив (антецедент) → сиділи (консеквент), отже, *були примічені* – пасив тощо. За результативного значення лексема не передбачає якихось інших дій, її зв'язок з тим, що відбувається, полягає лише у збереженні результативного стану: *Між нашим народом доволі й таких [пісень], де дівчина показується просто одуреною, **ошуканою** або й насильно зганьбленою* (І. Франко) – *ошукана дівчина* – результативний стан, отже, *ошукана* – результатив; *Розмова з прислугою, Христина, досі не **примічена** ним, врода – все те, мов живе, ставало перед ним* (Панас Мирний) – *Христина, досі не примічена* – результативний стан, отже, *не примічена* – результатив тощо.

Залежно від контексту одна й та сама лексема може також набувати або стативного, або результативного значення. Статив позначає природний стан об'єкта, що не є результатом свідомої попередньої дії, результатив – стан об'єкта, який постає результатом свідомої дії чи діяльності: *Чорні імлісті очі дивилися задумливо й серйозно, але **посаджені** вони **були** близько одне до одного, і тому погляд їх набирив зосередженої пильності* (З. Тулуб) – *близько посаджені очі* (об'єкт наділений певною ознакою від природи, від народження) – природний стан, що не є результатом попередньої дії (*посаджений* – статив); *Вже поросли верби й вишині, **посаджені** Миколою над Раставицею, а Микола не приходив* (І. Нечуй-Левицький) – *посаджені Миколою вишині* (стан об'єкта постає результатом діяльності суб'єкта) – стан, що є результатом свідомої дії чи діяльності (*посаджений* – результатив); *Бабуся стояла, спершиш на ціпок (така зігнута, зовсім **переламана** надвоє бабуся)* (О. Донченко) – *переламана надвоє бабуся* – (стан об'єкта не повідомляє про попередню дію, виконувану над ним) – природний стан, що не є результатом попередньої дії (*переламаний* – статив); *Відчиняю вже до канцелярії в адвоката двері поволі. Скриплять, як **переламана** суха гілляка в бурю* (Лесь Мартович) – *переламана гілляка* – (стан об'єкта повідомляє про результат попередньої дії: *переламували* → *переламали* → *переламана*) – стан, що є результатом свідомої дії чи діяльності (*переламаний* – результатив); *У квітнику, **заглушеному** бур'яном, розцвілася якась жовтогаряча квітка* (І. Волошин) – *квітник, заглушений бур'яном* (стан об'єкта не є результатом свідомої діяльності) – природний стан (*заглушений* – статив); *Мотори **заглушено**, агрегати зупинено, на всій ділянці робіт – тиша та цвірчання цикад* (О. Гончар) – *мотори заглушено* – (заглушували → заглушили → заглушено (заглушені)) – стан, що є результатом свідомої дії чи діяльності (*заглушено / заглушений* – результатив); *Ліс мовчки **піднятих** вгору дрючків і палюг був такою красномовною відповіддю народу, що пан староста, видимо, розгубився* (Ірина Вільде) – *підняті дрючки* (стан об'єкта не є результатом свідомої діяльності) – природний стан (*піднятий* – статив); *Старше покоління, свідок іншого життя, показувало ще на долонях мозолі від шаблі, **піднятої** в оборону народних і людських прав* (М. Коцюбинський) – *під-*

нята шабля – (піднімати → підняти → піднята) – стан, що є результатом свідомої дії чи діяльності (*піднятий* – результатив); *Високі гори обступають її [Шевченкову гору] з трьох боків амфітеатром, а її рівний верх похожий на платформу, кругом котрої **повішані** зелені завіси* (І. Нечуй-Левицький) – *повішані завіси* (стан об'єкта не є результатом свідомої діяльності) – природний стан (*повішаний* – статив); *Дививсь на обідрані туші, **повішані** подовж стін* (М. Коцюбинський) – *повішані туші* (вішати → повісити → *повішаний*) – стан, що є результатом свідомої дії чи діяльності (*повішаний* – результатив); *Доходили [Тетяна з дітьми] до Трьох лісків. Вони тягнулися здовж горбка й були **поділені** на три частини; від того і Три ліски називалися* (Н. Кобринська); – *Три ліски поділені* (стан об'єкта не є результатом діяльності) – природний стан (*поділений* – статив); *З допомогою Папаня виросла на лісовій галявині невеличка дерев'яна хатинка, **поділена** на дві половини* (О. Донченко) – *поділена хатинка* (стан об'єкта постає результатом свідомої діяльності: ділити → поділити → *поділений*) – стан, що є результатом свідомої дії чи діяльності (*поділений* – результатив) тощо.

Нефактуальними результативами називаємо лексеми, виражені пасивними дієприкметниками від граничних і неграничних імперфективів, що не мають факту кінця дії та залежно від контексту можуть набувати результативного значення: *Тільки тепер вона розуміє тую старанно **ховану** тугу, що часом все ж таки пробивалась в тих глибоких очах* (Леся Українка) – лексема *хована*, утворена від імперфектива *ховати*, сама по собі не позначає стан об'єкта в результаті завершення дії, проте в контексті набуває результативного значення; [*Жандарм:*] *Я полюбив отсю бідолаху, Анну, сироту.., **кривджену** нелюдами-братами* (І. Франко) – лексема *кривджена*, утворена від імперфектива *кривдити*, не має факту кінця дії, але у контексті набуває значення «скривджена» як результат попередньої дії; *Я тебе питаюся, чи ти був **караний**, то значить чи ти сидів у арешті?* (Лесь Мартович) – лексема *караний*, утворена від імперфектива *карати*, так само не має факту кінця дії, але завдяки підрядній частині мислиться як результат; *Виснажений, знесилений, змучений. І самому лихо, і кінь **морений** так насилу-насилу допхавсь додому аж опівночі* (Г. Квітка-Основ'яненко) – лексема *морений* у контексті набуває значення «зморений» як результат дії «зморити»; *Коли вона стала там край стола, погляд її впазнов на той лист, недавно **читаний*** (Леся Українка) – *читаний* у значенні «прочитаний»; – *Гляньте на цих орлів, – казав, задумано розглядаючи їх, Журба, – що не хлопець, то сила, розум, талант... Один в один... Це ж усе найкращий цвіт народу, **вибираний**, пересіяний!* (С. Васильченко) – *вибираний* у значенні «вибраний»; [*Семен Мельниченко:*] *Як тут гарно, скільки усякого цвіту! І верба, що вдвох посадовили, розрослась навдивовижу: мабуть, часто **поливана*** (М. Кропивницький) – лексема *поливана* завдяки першій частині речення набуває результативного значення; *На полі злиднями **чавлений**, громом **битий**, залізом **рубаний** косар косив* (М. Стельмах) – *чавлений* у значенні «почавлений», *битий* – «побитий», *рубаний* – «порубаний» тощо.

Потенційними результативами називаємо лексеми, виражені пасивними дієприкметниками та акціональними предикативними формами на *-но*, *-то* від граничних і неграничних перфективів майбутнього часу.

Потенційні результати позначають, що дія та її результативний стан здійсняться після моменту мовлення або іншого моменту, узятого за точку відліку: *Іван Іванович підсвідомо, до краю загостреним чуттям, зрозумів, що та межа, до якої з неухильною поступовістю йшли події, **буде перейдена** зараз* (І. Багмут) – результатив *буде перейдена* позначає, що після певного моменту відбудеться дія *переходити* → *перейти* і як наслідок її результативний стан *перейдена*; *По ходу речей має скластися либонь так, що ту посаду **буде запропоновано** Вам* (М. Коцюбинський) – результатив *буде запропоновано* повідомляє про майбутню дію *пропонувати* → *запропонувати* та її результат *запропоновано*; [Кіттельгавс:] *Тим часом спокій в краю **буде захитаний*** (Леся Українка) – результатив *буде захитаний* повідомляє про майбутню дію *хитати* → *захитати* та її результат *захитаний*; *Доки плацдарм **буде знищено*** – армія його *буде зв'язана, скута* (О. Гончар) – результатив *буде знищено* повідомляє про майбутню дію *нищити* → *знищити* та її результат *знищено*; *Стало відомо, що селище **буде повністю знесене** і на його місці виростуть нові квартали, міста* (Д. Ткач) – результатив *буде знесене* повідомляє про майбутню дію *зносити* → *знести* та її результат *знесений*; *Картярський борг треба сплатити за добу, бо інакше він **буде знеславлений*** – і тоді ніщо в світі не змис з нього ганебного тавра (З. Тулуб) – результатив *буде знеславлений* повідомляє про майбутню дію *знеслаблювати* → *знеславити* та її результат *знеславлений*; *Оце повне життя, молодості, повне краси й любові дівоче тіло **буде** повільно **зсушене** голодом-спрагою? Треба шукати виходу. Будь-що знайти вихід* (О. Гончар) – результатив *буде зсушене* повідомляє про майбутню дію *сушити* → *зсушити* та її результат *зсушений*; – *А справника хочете? Усі **будете повинувачені** до одного!* (Марко Вовчок) – результатив *будете повинувачені* повідомляє про майбутню дію *винуватити* → *повинуватити* та її результат *повинувачений*; *Тої ж неділі оголосив громаді на проповіді, що нині гордяки **будуть присмирнені*** (І. Франко) – результатив *будуть присмирнені* повідомляє про майбутню дію *присмиряти* → *присмирити* та її результат *присмирнений*; [Деїфоб:] *Хвалився він, що піде в бій сьогодні і всіх своїх лідійців поведе і що не заїде сонце, як вже **буде розбите** впень усе вороже військо* (Леся Українка) – результатив *буде розбите* повідомляє про майбутню дію *бити* → *розбити* та її результат *розбитий*; – *Про ваше поводження з арештованими **буде повідомлено** вашого безпосереднього начальника!* (Ю. Смолич) – результатив *буде повідомлено* повідомляє про майбутню дію *повідомлювати* → *повідомити* та її результат *повідомлено*; *І сказав, що він, як тільки **открито буде** полювання, одразу на цілий місяць залізе в комиші* (М. Хвильовий) – результатив *открито буде* повідомляє про майбутню дію *откривати* → *открити* та її результат *открито* тощо.

Отже, на значення результативності мовної одиниці впливають аспект, час їхніх мотиваторів та контекст. Розрізняємо контекстуально зумовлені результати – лексеми, виражені пасивними дієприкметниками та акціональними предикативними формами на *-но*, *-то* від граничних і неграничних перфективів, що залежно від показників тривалості, вказівки на час, характеру зв'язку з описуваними подіями, природи описуваного стану можуть набувати результативного, пасивного чи стативного значення; нефактуальні результати – лексеми, виражені пасивними дієприкметниками від граничних і неграничних імперфективів, що не мають факту кінця дії

та залежно від контексту можуть набувати результативного значення; потенційні результати – лексеми, виражені пасивними дієприкметниками та акціональними предикативними формами на *-но*, *-то* від граничних і неграничних перфективів майбутнього часу, які позначають, що дія та її результативний стан здійсниться після моменту мовлення або іншого моменту, узятого за точку відліку.

Висновки. Проблема категорії результатива, не зважаючи на тривалу історію її вивчення, залишається однією з дискусійних. Вирішення теоретичних та практичних проблем категорії результатива є важливим не тільки для всебічного з'ясування характеристики дієслова, але й для опису загальної структури мови, лексичного складу мови, з'ясування динаміки розвитку мови.

Список літератури

1. Бондарко А. В. Грамматическое значение и смысл : [монографія] / Александр Владимирович Бондарко. – Л. : Наука, Ленингр. отд-ние, 1978. – 176 с.
2. Загнітко А. П. Основы функциональной морфологии української мови : [навч. посібник] / А. П. Загнітко. – К. : Вища шк., 1991. – 77 с.
3. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови: Морфологія : [монографія] / Анатолій Панасович Загнітко. – Донецьк: ДонДУ, 1996. – 437 с.
4. Неद्याлков В. П. Типология результативных конструкций (результатив, статив, пассив, перфект) / С. Е. Яхонтов, Ю. С. Маслов и др. ; [ред. В. П. Неद्याлков]. – Л. : Наука, Ленингр. отд-ние. – 262 с.
5. ТФГ 1987: Теория функциональной грамматики. Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис / А. В. Бондарко, М. А. Шелякин, В. С. Храковский и др. ; [под ред. А. В. Бондарко]. – Л. : Наука, Ленингр. отд-ние, 1987. – 348 с.
6. Храковский В. С. Типология пассивных конструкций. Диатезы и залогов / В. С. Храковский, С. Е. Яхонтов, Г. Г. Сильницкий и др. ; [ред. А. А. Холодович]. – Л. : Наука, Ленингр. отд-ние, 1974. – 380 с.

Список використаних джерел

1. Багмут І. Пригоди чорного kota Лапченка, описані ним самим [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrcenter.com/Література/Іван-Багмут/49276/Пригоди-чорного-kota-Лапченка-описані-ним-самим>. – Назва з екрану.
2. Васильченко С. Мужичька арихметика [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrcenter.com/Література/Степан-Васильченко/20180-1/Мужичька-арихметика>. – Назва з екрану.
3. Гончар О. Людина і зброя [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.shodennik.ua/literature/work.aspx?work=7191&view=read>. – Назва з екрану.
4. Дніпрова Чайка За душу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrcenter.com/Література/Дніпрова-Чайка/51482-1/За-душу>. – Назва з екрану.
5. Донченко О. Подорож до млина [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrcenter.com/Література/Олесь-Донченко/39287-1/Подорож-до-млина>. – Назва з екрану.
6. Ірина Вільде Український модерн [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://docs.google.com/viewer?url=http://www.ukrcenter.com/!FilesRepository/Literature%5C_Upload3//ae489d61-34da-475b-a1f6-61f1aea4f9e1.pdf. – Назва з екрану.
7. Коцюбинський М. Сон [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrcenter.com/Література/Михайло-Коцюбинський/19842-1/Сон>. – Назва з екрану.
8. Кропивницький М. Доки сонце зійде роса очі виїсть [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrcenter.com/Література/Марко-Кропивницький/20894-1/Доки-сонце-зійде-роса-очі-виїсть>. – Назва з екрану.
9. Квітка-Основ'яненко Г. Конотопська відьма [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrcenter.com/Література/Григорій-Квітка-Основ'яненко/19799-1/Конотопська-відьма>. – Назва з екрану.

10. Леся Українка Лісова пісня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.shodennik.ua/literature/work.aspx?work=10138&view=read>. – Назва з екрану.
11. Лесь Мартович Мужичька смерть [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrcenter.com/Література/Лесь-Мартович/62645-1/Мужичька-смерть>. – Назва з екрану.
12. Малик Я. Історія української державності / Я. Малик, Б. Вол, В. Чуприна. – Львів : Світ, 1995. – 245 с.
13. Марко Вовчок Сон [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrcenter.com/Література/Марко-Вовчок/25373-1/Сон>. – Назва з екрану.
14. Нечуй-Левицький І. Микола Джеря [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrcenter.com/Література/Іван-Нечуй-Левицький/20855-1/Микола-Джеря>. – Назва з екрану.
15. Панас Мирний Лихі люди [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tululu.ru/read68205/>. – Назва з екрану.
16. Стельмах М. Гуси-лебеді летять... [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://lib.shodennik.ua/literature/work.aspx?work=84&view=read>. – Назва з екрану.
17. Смолич Ю. Що було потім [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ukrcenter.com/Література/Юрій-Смолич/55022/Що-було-потім>. – Назва з екрану.
18. Тулуб З. Людолови [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ukrcenter.com/Література/Зінаїда-Тулуб/26067-1/Том-1>. – Назва з екрану.
19. Франко І. Захар Беркут [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://lib.shodennik.ua/literature/work.aspx?work=79&view=read>. – Назва з екрану.
20. Хвильовий М. Я (Романтика) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ukrcenter.com/Література/Микола-Хвильовий/19845-1/Я-Романтика>. – Назва з екрану.

Голоцукова Ю. А. Влияние грамматических признаков и контекста на значение языковых единиц в структуре функционально-семантического поля результативности / Ю. А. Голоцукова // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 38–44.

В статье рассмотрена структура полупериферийной зоны функционально-семантического поля результативности, установлена связь результата с грамматическими характеристиками языковых единиц и контекстом.

Ключевые слова: пассив, результатив, статив, функционально-семантическое поле результативности, перфектив, имперфектив.

Golotsykova Y. The influence of grammatical attributes and context for the value of linguistic units in the structure of the the functional-semantic field of resultative / Y. Golotsykova // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 38–44.

The article describes the structure of semi-peripheral areas of functional-semantic field of resultative, established a connection of resultative with grammatical characteristics of language units and context.

Keywords: passive, resultative, stative, functional-semantic field of resultative, perfective, imperfective.

Поступила в редакцию 07.10.2012 г.